

ŠTOVANJE LOKALNIH BOŽANSTAVA OD STRANE PRIPADNIKA RIMSKE VOJSKE NA PODRUČJU DARDANIJE

UDK 904 (497.1) "639"

Primljeno/Received: 2003. 07. 07.

Prihvaćeno/accepted: 2003. 09. 15.

Naser Ferri
SCG Priština
Filozofski Fakultet
Pal Palucaj b.b.
naserferri@yahoo.com

Svoje prve kontakte s Rimljanima Dardanci su započeli u 3. stoljeću pr.n.e. kada se sklapaju i savezi između njih u cilju slamanja zajedničkog neprijatelja - Makedonije. Po osvajanju i pacificiranju Makedonije Rimljani se okreću protiv dotadašnjih saveznika-Dardanaca te okupiravši dardanske teritorije nastavljaju osvajanja svih teritorija nastavnih Mezejima, Tribalima i Skordiscima sve do Dunava. Tako dardanski teritoriji ulaze u sastav novoosnovane provincije Mezije, a po njenoj podjeli 86. g. u sastav provincije Gornje Mezije. Došljaci su sobom donijeli prilično novina dotada nevidenih u ovim krajevima. Između ostalog donijeli su latinski jezik, novi način življenja i običaje, te službene i neslužbene kultove rimske religije. Na, osim što su donijeli novine, Rimljani su i poprimili dosta toga od lokalnog stanovništva, između ostalog počeli su štovati lokalna božanstva kao što su lokalne varijante Jupiterova kulta (Iuppiter Ulpianensis), Dea Dardania ili Dardanica, Deus Andinus te neka druga božanstva koja su, zahvaljujući rimskoj liberalnoj religioznoj politici, iz lokalnih vjerovanja ušla u religiozni život pripadnika rimske vojske, gdje su se zadržala do priznanja kršćanstva kao službene religije rimske države.

Ključne riječi: Dardanija, Dardanci, Rimljani, Mezija, kultovi, religija

Dardansko je kraljevstvo prve dodire s rimskom vojskom imalo tijekom 3. st. pr.n.e. kada datiraju i prvi vojni savezi između Dardanaca i Rimljana s ciljem slamanja zajedničkog protivnika - Makedonije. Poslije okupacije Makedonije 168. g. pr.n.e., njenog pacificiranja te pretvaranja u *provincia inermis*, situacija se mijenja pa se bivši saveznici obraćaju u protivnike te rimska ratna sila kreće u krvavu avanturu osvajanja i okupiranja teritorija Dardanskog kraljevstva koja će završiti poslije dugogodišnjih ratova Krasovim pohodom, osvajanjem, ali ne i potpunom okupacijom Dardanije 15. g. (Mirković 1968), a nešto kasnije i teritorija sjeverno od Dardanije sve do Dunava, nastavnih Mezima, Tribalima, takozvanim "malim Skordiscima" te drugim plemenima.

Stvaranjem rimske provincije Mezije (*Moesia*) na teritoriju između Dalmacije i Panonije na zapadu, Makedonije i Trakije na jugu, te Crnog mora na

istoku i Dunava na sjeveru (Lexicon der alten Welt 1965), dardanski teritoriji ulaze u sastav novoosnovane provincije, da bi g. 86. n.e. Domicijanovom podjelom provincije na Donju i Gornju Meziju (*Moesia Inferior et Moesia Superior*) teritorij bivšeg Dardanskog kraljevstva ušao u sastav Gornje Mezije (Webster 1969), (gdje je činio otprilike dvije trećine ukupnog teritorija nove provincije), čiju su vojnu posadu činile *legio IV Flavia* (sa stalnim sjedištem u Singidunumu) te *legio VII Claudia* (Viminacij) čiji su dijelovi bili raspoređeni po čitavoj provinciji, kao i nekoliko pomoćnih vojnih jedinica (Ferri 2001), a ova će se vojna posada zadržati tu s manjim izmjenama sve do kraja antike (Filow 1906).

Pripadnici rimske vojske te njihovi pratoci na novoosvojena su područja sa sobom donijeli poprilično novotarija, na primjer latinski jezik kao službeni jezik nove države, nove građevinske materijale te nove metode

gradnje i arhitektonska pravila, zatim novi način življenja i ponašanja, nove običaje, nove kultove i vjerovanja, te još puno novina dotad nepoznatih u ovim krajevima.

Pripadnici rimske vojske, budući u velikoj mjeri slabo obrazovani ili pak potpuno neobrazovani, zamišljali su da je svijet pun raznih božanstava, koja su štovali u odgovarajućim prilikama. Kako je u sastavu rimske vojske bilo stanovnika raznih provincija to su i njihova religiozna vjerovanja bila različita što govori o tome da su, kako država tako i vojska kao institucije, bile jako liberalne po pitanju religioznih vjerovanja te štovanja različitih kultova.

Epigrafski nalazi, te figuralni prikazi svjedoče da su pripadnici rimske vojske na odgovarajućim kulturnim mjestima po vojnim okolima štovali niz heroiziranih i deificiranih ličnosti te razna božanstva, te se na osnovi ovih dokaza može zaključiti da su religiju pripadnika rimske vojske na području bivše Dardanije činila štovanja kultova rimskih službenih božanstava, zatim štovanja kultova neslužbenih božanstava kao i štovanje kultova lokalnih autohtonih božanstava koja su prodrli u religiju rimskih vojnika preko vojnika podrijetlom iz Dardanije kao i preko lokalnog stanovništva.

Štovanje rimskih službenih božanstava podrazumijevalo je štovanje kultova vojničkih božanstava uopće (*diī militaris*), kultova simbola vojnih jedinica (od kojih je najvažniji bio kult orla), kultova rimskih božanstava kao što su *Iuppiter Optimus Maximus*, *Iuno Regina*, *Mars*, *Bonus Eventus* i sličnih. Isto tako po vojničkim okolima, važno su mjesto, odmah iza božanstava i simbola vojnih jedinica, zauzimali figuralni prikazi vladajućih careva (Watson 1969) te štovanje njihova kulta.

Neslužbena su vjerovanja podrazumijevala individualna štovanja kultova importiranih božanstava, ili pak i službenih božanstava kojima su se pripisivali atributi lokalnih božanstava kao što je to bio slučaj s perzijskim bogom Mitrom, s Jupiterom Dolihenom i sličnim božanstvima. U okviru ovih, neslužbenih vjerovanja pripada i rano kršćanstvo, o čijem štovanju, među pripadnicima rimske vojske, tijekom prva tri stoljeća nema opipljivih dokaza, ali nema nikakve dvojbe da je i među vojnicima u navedenom vremenskom periodu bilo takvih, koji su krišom štovali Isusa Krista (Watson 1969: 133).

Diljem Rimskog Carstva posvjedočen je veliki broj lokalnih božanstava koja su se uklopila u religiozna vjerovanja pripadnika rimske vojske. Na području bivšeg Dardanskog kraljevstva lokalni se kultovi, pak, pojavljuju u relativno skromnom broju.

Iako se ovi kultovi spominju na prilično ograničenom broju natpisa na kamenim spomenicima, ipak su od velikog značenja jer su preko lokalnog stanovništva, vojnika domaćeg podrijetla ili pak i preko onih inostranog podrijetla prodrli u religiju rimskih vojnika po provincijama (Birley 1988), a podaci koje pružaju tekstovi natpisa koji ih spominju vrijedan su

Sl. 1

doprinos ne samo za proučavanje religije pripadnika rimske vojske nego i za čitav niz drugih problema.

Među važnije lokalne kultove, bez ikakve dvojbe, pripadaju lokalne varijante Jupiterova kulta. Na natpisima s područja nastavanog dardanskim stanovništvom pojavljuje se Jupiter s dva epiteta koji nisu posvjedočeni drugdje. Spomenik iz sela Batuse kod Kosova Polja blizu Prištine posvećen je Jupiteru, bogovima i božicama te genijima postaje (IOM VPP DD ET GENIO STATIONIS) od strane jednog nižeg časnika - spekulatora legije IV Flaviae. U ovom slučaju Jupiter nosi epitet koji je izražen kraticama VPP, o kojem postoji mišljenje da bi mogao biti Ulpianensi (Čerškov 1969) prema imenu antičkog naselja *Municipium Ulpianum*, na čijem je teritoriju i otkriven spomenik. Drugi spomenik otkriven u Nišu, koji je podigao jedan veteran legije VII Caudiae, nosi posvetu IOM PATERNO AEPILOFIO. S tim u vezi postoji mišljenje prema kojem *Iuppiter Paternus Aepilofius* može biti lokalno (dardansko ili tračko) božanstvo koje bi odgovaralo Zeusu ili *Iuppiter Culminalis*-u (Premmerstein & Vulić 1900).

Lokalnog bi karaktera mogli biti i *genii stationis* koji se spominju na dva spomenika (iz Batuse kod Kosova Polja te drugi iz Slatine kod Sočanice blizu Kosovske Mitrovice, podignut od strane jednog konzularnog beneficijarija legije VII Claudiae) uvijek u zajednici s drugim božanstvima u svojstvu zaštitnika vojnika i vojnih jedinica, a ovakvi su primjeri posvjedočeni i u drugim dijelovima Rimskog Carstva (De Ruggiero 1922).

Autohtono lokalno božanstvo je i *Deus Andinus* koji se spominje u tekstu natpisa spomenika otkrivenog u Kačaniku, čiji je dedikant konzularni benficijarij legije VII *Claudiae*. U vezi s njim postoji mišljenje da se radi o epihorskom osobnom imenu (Krahe 1929), ili pak prema jednom drugom mišljenju da se radi o imenu epihorskog božanstva, koje se među dardanskim stanovništvom štvalo i smatralo zaštitnikom obitelji, domaćega ognjišta te šire zajednice uopće (Mayer 1957). U prilog mišljenju da se zaista radi o epihorskom božanstvu svjedoči i činjenica da su spomenici posvećeni Andinusu otkriveni isključivo na užem području Dardanije (Ferri 1999).

Spomenik otkriven u selu Smira kod Kosovske Vitine, koji je podigao spekulatork legije IV *Flaviae*, nosi veoma rijetku posvetu *DEAE DARD (Dardaniae ili Dardanae)* (Sl. 1). Dardania, u svojstvu božice koja personificira dardansku zemlju jako se rijetko spominje na epigrafskim spomenicima, te su ovaj spomenik, i još jedan sličan iz Kuršumlijske Banje (Petrović 1979) jedini posvjedočeni dokazi posveta epigrafskih spomenika ovoj božici na dardanskom teritoriju. Međutim, u Rumunjskoj je otkrivena jedna statua posvećena ovoj božici. Na osnovi analogija iz drugih provincija može se zaključiti da se božanstva koja predstavljaju (simboliziraju) provincije, pokrajine te određene geografske oblasti pojavljuju ne tako rijetko na epigrafskim spomenicima.

U Kačaniku je otkriven također i spomenik s posvetom *ZBELTIURDI*, podignut od strane jednog optiona nepoznate vojne jedinice. *Zbeltiurdud* ili *Zbelsurdus* je ime tračkog vrhovnog božanstva (Detschew 1976) koje se identificiralo sa Zeusom *Kerauniosom* (Marić 1933), dok je na dardanskom teritoriju posvjedočen u još samo dva slučaja¹, te se smatra da je ovo božanstvo bilo omiljeno i štovano i među dardanskim stanovništvom (Dragojević-Josifovska 1982), odakle je pak prodrlo u vjerovanja pripadnika rimske vojske.

U Buljesovcu kod Vranja otkriven je spomenik jednog pripadnika *legio VII Claudiae* koji nosi posvetu *DEO ATTONIPAL*, koja je do ovoga slučaja bila potpuno nepoznata. Prema jednom mišljenju u ovom se slučaju radi o kultu tračkoga konjanika (Cermanović-Kuzmanović 1963) koji je bio jako rasprostranjen u Podunavlju, ali postoji i drugo mišljenje (Suić 1960), prema kojem se radi o ilirskom božanstvu *Deus Tato* koje je bilo veoma omiljeno i štovano među ilirskim stanovništvom, posebice u Dalmaciji.

Iz dosada navedenog jasno se može uočiti činjenica da je u okviru rimskih vojnih institucija postojala liberalna politika koja je bila otvorena prema svim vjerovanjima i kultovima, te da je religija vojnika bila bazirana na principima slobodnih osobnih uvjerenja i vjerovanja, pa se zato na epigrafskim spomenicima spominje priličan broj božanstava među kojima i priličan broj lokalnih koja nas posebice zanimaju, a koja su bila štovana od strane pripadnika rimske vojske tijekom prva tri i pol stoljeća naše ere.

U ilirskim se zemljama kršćanstvo počinje širiti još u apostolsko doba, odnosno smatra se da ga je po Iliriku počeo propagirati i širiti sam sv. Pavao (Mirdita 1998), dok ga je među Dardance, Makedonce, Tribale i Bastarne donio sv. Matej (Gjini 1992). Nema dvojbe da je i na području Dardanije kršćanstvo egzistiralo i bilo zabranjivano (Gjini 1992²) te da je tinjalo u potaji sve do IV. stoljeća kada se u velikoj mjeri počinju pojavljivati kršćanski epigrafski spomenici, kršćanska onomastika, prve crkve, crkveni uglednici te crkvena hierarhija.

Poslije proglašenja kršćanstva službenom religijom rimske države, ono je polovicom IV. stoljeća uzelo maha, no ipak je rimska vojska ostala zadnjim bastionom poganstva (Nock 1939) sve do potkraj istog stoljeća kada kršćanstvo konačno osvaja i instituciju rimske vojske i kada su poganska vjerovanja i kultovi definitivno protjerani iz javnog života Carstva.

¹ Spomenici na kojima se spominje ovo božanstvo otkriveni su još i u selu Ljubance kod Skoplja te u selu Dovezence u blizini Kumanova.

² Još tijekom II. st. posvjedočeni su u Ulpiani prvi kršćanski mučenici *Florus* i *Laurus* te njihovi učitelji, također mučenici *Proculus* i *Maximus*.

POPIS LITERATURE

- Birley 1988 E. Birley: *The Religion of the Roman Army*. Amsterdam 1988 p. 407
Cermanović-Kuzmanović 1963 A. Cermanović-Kuzmanović: *Die Denkmäler der Trakischen heros in Jugoslawien und das Problem des trakischen Reitergottes*. *Archaeologia Iugoslavica* 4/1963, pp. 38-39
Čerškov 1969 E. Čerškov: *Rimljani na Kosovu i Metohiji*. Beograd 1969 p. 65
De Ruggiero 1922 E. De Ruggiero: *Dizionario epigrafico di antichità romane, III*. Roma 1922, 475-476
Detschew 1976 D. Detschew: *Die Trakischen Sprachreste*. Wien 1976, p.178
Dragojević - Josifovska 1982 B. Dragojević-Josifovska: *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. 6. Beograd 1982, n.18 p. 214
Ensslin 1939 W. Ensslin: *The Reforms of Diocletian*. *Cambridge Ancient History* 12/1939 p. 385
Ferri 1999 N. Ferri: *Besime dhe kulte në Dardaninë parakishterë, Dardania Sacra, Prishtinë* 1/1999. p. 31
Ferri 2001 N. Ferri: *Monumentet ushtarake të periudhës romake në Mezi të Epërme. Dukagjini-Pejë*, 2001, p. 55
Filow 1906 B. Filow: *Die Legionen der Provinz Moesia von Augustus bis auf Diocletian*. Leipzig 1906 p. 89
Gjini 1992 G. Gjini: *Ipeshkvia Shkup-Prizren nepër shekuj. Drita-Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 1992, p. 25
Krahe 1929 H. Krahe: *Lexicon altillyrischer Personennamen*. Heidelberg 1929 p. 5
Lexicon der alten Welt 1965 *Lexicon der alten Welt*: pp. 1979-1980
Marić 1933 R. Marić: *Antički kultovi u našoj zemlji*. Beograd 1933, pp.17-20
Mattingly 1985 H. Mattingly: *Roman Imperial Civilisation*. London 1985 p. 152
Mayer 1957 A. Mayer: *Die Sprache der alten Illyrier I*. Wien 1957 p. 45
Mirdita 1998 Z. Mirdita: *Krishtenizmi ndër shqiptarë. Misioni katolik shqiptar në Zagreb, Prizren-Zagreb* 1998, p.145
Mirković 1968 M. Mirković: *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd 1968, p. 22
Nock 1939 A. D. Nock: *The Development of Paganism in the Roman Empire*. *Cambridge Ancient History*, 12/1939, p. 443
Petrović 1979 P. Petrović: *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, vol. 4. Beograd 1979, n.118 p.104
Premerestein & Vulić 1900 A. Premerestein & N. Vulić: *Antike Denkmäler in Serbien*. *JÖAI* 3/1900, Bb.130
Suić 1960 M. Suić: *Tato, ilirski Deus Patrius*. *Starinar* 11, Beograd 1960, p.93
Watson 1969 G. R. Watson: *The Roman Soldier*. London 1969 p. 131
Webster 1969 G. Webster: *The Roman Imperial Army in the first and second centuries AD*. London 1969, p. 75

SUMMARY

WORSHIPPING OF LOCAL DEITIES AMONG THE ROMAN SOLDIERS IN DARDANIA

Key words: Dardania, Dardanians, Romans, Moesia, cults, religion

Dardanians realized their first contacts with Romans since the IV century BC when they also created their first alliances between them in order to defeat their joint enemy - Macedonia. After conquering Macedonia in 168 BC, Romans turned against their until then allies — Dardanians, and after conquering Dardan's lands they continued with conquering of the regions inhabited by the Mesians, Tribals and Scordiscs tribes all the way to the right embankment of Danube. At that time Dardan territories became part of the consistence of the just established province Moesia, while after the division of this province (86 AD) in Lower Moesia in east and Upper Moesia in west, these territories remained within the new province of Upper Moesia.

With their arrival, Romans brought many novelties such as Latin language as the official language, the new way of living, morals and traditions, as well as the official and unofficial cults of Roman religion; however besides bringing novelties with them, Romans also noticeably accepted from the local population, among the other things they adopted and started to worship the cults of local divinities such as, for instance local versions of the cult of Jupiter (*Iuppiter Ulpianensis*), *Dea Dardania* or perhaps *Dardanica*, *Deus Andinus* as well as some other divinities which thank to the Roman liberal policy towards religion, penetrated from the local faiths to the religious life of the members of Roman army. There, those cults continued to be respected even almost half a century after the proclamation of Christianity as the official faith of the Roman state, respectively until the end of the IV-th century when Christianity finally occupied the Roman army and when paganism definitely vanished from the public life of the Roman state.

Translated by author